

Hvornår er en kode ikke længere den samme kode – og hvem afgør det?

Om forholdet mellem sprogbrugernes og sprogforskerens grænsedragning, specielt i forbindelse med regionalisering

af Inge Lise Pedersen

Dialekter er for mange danskere et eksotisk fænomen, og en dialektolog bliver derfor betragtet med en vis undrende nysgerrighed. Nysgerrigheden udmøntes især i to spørgsmål. Det første lyder: Kan du så høre hvor jeg er fra? Det skal man helst svare nej på. For i Danmark er det ikke fint at tale dialekt eller bare noget der snerper derhenad. Det andet er: Hvor mange dialekter er der i Danmark? Hvis man siger at der er 5 eller 25, bliver det blankt accepteret – måske fulgt af et spørgsmål om hvor mange af dem jeg så kan, mens et svar der går ud på at det kommer an på hvor fintmærkende en opdeling man laver, og at det iøvrigt er vanskeligt at trække grænser, ikke er populært. Vi må da vide det når vi er dialektologer.

Det er let at forstå at folk vil vide om de selv kan placeres ud fra deres talesprog (selv om det i Norge måske ikke er så let at forstå at danskere er så kede af at andre skulle kunne lytte sig til ens fynske barndom), derimod er det umiddelbart mere gådefuldt for sprogforskeren at det er så vigtigt for folk at afgrænse dialekter og have tal på dem, mens man tilsyneladende

er ganske ligeglad med hvordan de lyder. og vi har også forskellige meninger om hvilke forskelle der er de afgørende, når man skal trække grænsen mellem dialekt 1 og dialekt 2.

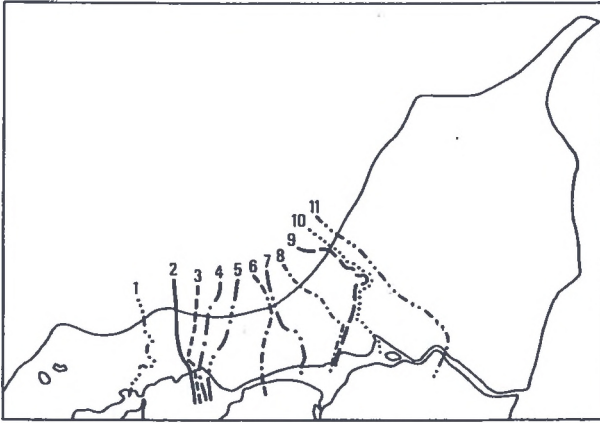
Man taler forbi hinanden fordi sprogforskeren er analytikerens der ser sproget som bestående af elementer såsom fonemer og morfemer, mens sprogbrugeren anlægger en holistisk synsvinkel og oplever sproget som en social realitet, som 'sprog' eller eventuelt som 'ord'. Men kan vi undvære sprogbrugers synsvinkel? Som belysning af det spørgsmål skal vi se på hvordan man i dialektforskningen har konstitueret helheder, koder, og hvilke problemer man har haft med at trække grænser ved beskrivelsen af dansk talesprogsvariation.

1 Den klassiske dialektologi

I de gode gamle dage var det tilsyneladende så enkelt: Danmark kunne inddeles i en række områder med hver sin dialekt.

Dialektgeografien har imidlertid klart demonstreret at skarpe grænser er en sjældenhed. Det er påvist så ofte at vi ikke behøver at gå meget ind på det, et enkelt eksempel fra et traditionelt dialektområde som Jylland skulle være tilstrækkeligt. Sjå kartet neste side.

Hvilken af grænselinjerne i et sådant overgangsområde er den afgørende for sprogbrugere? Er det den samme der er kriteriel for sprogforskerne? Det kan vi ikke give et fyldestgørende svar på, for ingen har undersøgt dette spørgsmål i Danmark, og der er heller ingen der har forsøgt sig med perceptuel dialektologi (se herom fx Preston 1989). Min fornemmelse er at det er undtagelsen snarere end reglen, at sprogforskeren og sprogbrugeren er ganske enige i denne sag.

Grænseområdet mellem Vendsyssel og Ty.

1. 1. pers. pron. vestjy. [æ]: østjy. [a]; 2. Artikelgrænse: vestjy. [a maŋ]: østjy. [maŋʌn]; 3. Vestjy. [hyw] høj: østjy. [høw]; 4. Vestjy. [fjøn] lyng: østjy. [loŋ]; 5. Vestjy. genus: østjy. 2. køn; 6. Vestjy. (-yrr- >) [-aʳr], fx. [daʳr] dør (subst.): østjy. [doʳr]; 7. g- foran foranvokale: vestjy. [gʷæs] gæs: østvends. [dʷæs]; 8. -r i vestjy. > [d] [mad]: i vends. > ÷: [mæ]; 9. g- foran foranvokale mod vest (jf. nr. 7) > [dʷ-] [dʷæs], mod øst vends. > [ʃ-]: [ʃæs] gæs; 10. palataliseret [ŋ] (< nn, nd, tn) bevaret i vest. [sbaŋ] spand, > [ʃ-]: [ʃæs] gæs; 11. mod vest 2. køn (jf. nr. 5), mod øst i vends. 3. køn.

(Efter Andersen 1969).

Den danske dialektologis lærefader K. J. Lyngby brugte sproghistorien til at afgøre hvilke forskelle der var vigtige. Han formulerede dialektologiens program således:

Henvende vi vor opmærksomhed på sprogarternes afveksling og mangfoldighed, viser det sig, når man betragter dem uden benyttelse af videnskabelige indsigter, en uordnet, chaotisk masse. Flytte vi os en smule, have vi straks en anden sprogart; flytte vi os igen, have vi ny udfordringer og således i det uendelige. Men vore dage besidde et middel, hvorved vi kunne føre mangfoldigheden tilbage til en enhed, hvorved det, der er spaltet i uendelig mange forgreninger ledes tilbage til én stamme; dette middel er sproghistorien, dens opgave bliver det at vise, hvorledes den tilsyneladende forvirrede mangfoldighed kun forholder sig som radier, der udgå fra samme centrum: når vi have fundet grundlaget for sprogarterne og henstille os i det, da

have vi fundet det centrum, hvorfra de kunne overskues, hvorfra deres bevægelse, som de i tidens løb have været underkastede, viser sig som regelmæssig, hvorfra deres indhold viser sig som fornuftigt. (Lyngby 1860, citeret fra Bjerrum 1944: 1).

Han fokuserede således ikke så meget på grænsedragningen mellem enkelt-dialekterne som på det mønster, den regelmæssighed han mente at kunne konstruere ad historisk vej.

Når Lyngby udtaler sig om dialektgrænser er han mindre præcis i udtrykket end vanligt for ham, og han er mest optaget af at aflive stammeteorien, dvs. at det var forskellige stammer der var indvandret med hver sin dialekt og havde bosat sig i Danmark. Han taler enkelte steder om at isolerede egne beholder noget gammelt som andre egne har tabt, hvilket synes at forudsætte en bølgeteori for spredning af novationer som ikke når helt frem til de afsides egne. Men andetsteds taler han udelukkende om en fremadskridende sprogbevægelse, som ikke er en bevægelse i rummet, men en gradvis forandring.

En dialekt er for Lyngby hverken en måde at udtale rigssproget på eller et blandingsprog. Den sidstnævnte opfattelse karakteriserer han som følger:

Den gammeldags opfattelse af dialekten er omtrent følgende. Man skærer dialekten lige midt over. 1) Hvad dialekten har tilfælles med skriftsproget f.ex. med dansk er ligegyldigt, det holdes ganske borte fra betragtningen. 2) Men hvad der er særegen for dialekten, det bliver fra det populære, men fornemme standpunkt "ækkelt", og fra det lærde standpunkt bliver det gyselig interessant. Mulig finder man nu noget, der ligner det, et eller andet sted i verden, f.ex. i tysk. Så bliver dialekten øjeblikkelig en **blanding** f.ex. af dansk og tysk. (Lyngby 1857: citeret fra Bjerrum 1937:108).

Dvs. en dialekt er en helhed, og det er mønsteret, det ordnede, regelmæssige i denne der skal træde frem ved beskrivelsen. Det sker bedst ved at tage dialektens almindelige ord for sig, og derfor koncentrerer han sig om verberne. Med sin optagethed af ordnetheden, mønsteret, den historiske regelmæssighed,

ser han igennem den fonetiske overflade. Den lydskrift han konstruerer, kalder han strengt fonetisk, men hans princip var ikke at skabe et tegn for hver eneste lydnuance han kunne registrere, kun at give et tegn for de fonetiske værdier som han gennem en lydhistorisk betragtning anså for at have betydning. Et andet væsentligt karakteristikon ved hans dialektologiske program er at han undersøger et lille antal steder grundigt, mens de mellemliggende områder kun belyses mere sporadisk.

2 Strukturalismen

I 1930'erne begyndte danske dialektologer så at anlægge en strukturel betragtning. Den første af de strukturalistisk orienterede dialektologer, Anders Bjerrum, citerer i indledningen til sin doktor-afhandling fra 1944 de ovf. anførte linjer af Lyngby.

Bjerrum erklærer at hans eget principielle mål er det samme som Lyngbys: en stræben mod indsigt og klarhed. Sproget er et tegnsystem og indsigten opnås ved at studere reglerne for de relevante tegnforskelle. Vi møder ofte hos de gamle dialektologer en bevidsthed om at nogle forskelle er "vigtige" og andre "uvigtige" (Lyngby, J. Winteler, Amund B. Larsen). Dialektgeografiens påpegning af at mange forandringer er uregelmæssige, at kulturstrømme fra forskellige retninger har bragt fremmed sprogstof ind i en dialekt og således brudt den historiske kontinuitet, kan kun forstås som uregelmæssigheder på baggrund af den regelmæssighed den klassiske sprogsammenligning har konstateret (i dag ville vi vel sige konstrueret). Og Bjerrum fortsætter:

Til Dialektforskningens fornemste Opgaver hører nu som før at tilvejebringe de bedst mulige Beskrivelser af et Antal Dialekter og at udrede de beskrevne Dialekters Ligheder og Forskelle så klart som muligt ved Hjælp af den gamle Metode (Bjerrum 1944:2).

Dialektologen skal stadig bringe orden i kaos. Dialekten er en varietet med sit eget sprogsystem, og den skal beskrives som sådan. Opgaven for dialektologerne var derfor at beskrive fonemsystemet i enkeltdialekter. Og det gik de så i gang med fra 1944 da Anders Bjerrum lagde for med Fjoldemålet i Sydslesvig, tæt fulgt af en hel række strukturelle analyser af jyske enkeltdialekter. Blandt de mest omfattende er Bent Jul Nielsens beskrivelse af jysk i Bjerre herred, Poul Andersens doktorafhandling om dialekten i Revninge på Østfyn og Inger Ejskjærs *Fonemsystemet i østsjællandsk, Strøbymålet*.

De to sidstnævnte blødte ganske vist de klare grænser op, idet de tog hensyn til et større område i deres beskrivelse. Det hang sammen med at de havde et praktiske sigte: de skulle bruges i *Ømålsordbogen*, derfor var man interesseret i notationer der kunne fungere som typeformer for et større område. Hvor grænsen så faktisk gik mellem Revningemålet og nabodialekterne blev ikke altid ganske klart.

Disse strukturelle analyser fortsatte Lyngbys program om at give et antal beskrivelser af dialekter på strategiske steder: Man udvalgte en række punkter til en grundig strukturel analyse, og de kunne så fungere som fikspunkter.

Rækken af strukturbeskrivelser kan opfattes som knuderne i et groft net der blev lagt ned over de danske dialekter. Mange nuancer smuttede gennem de grove masker, men man havde en fornemmelse af at de vigtige forskelle blev fanget.

Den historiske og den strukturelle dialektologi er enige om at det ikke er den umiddelbart og faktisk foreliggende sprogbrug der skal beskrives. Begge prioriterer et andet, mere generelt og formelt niveau, hvad det så end benævnes i de forskellige retninger. Forskellen mellem de strukturalistiske dialektologer og Lyngbys program er at de bygger på en eksplicit strukturel sprogbetragtning. Interessen for "konstanter" og for form har som konsekvens at substansen, og dermed variationen indenfor lokalsamfundet regnes for mindre interessant, det gælder også moderniseringerne af det dialektale talesprog. De

forskelle der her var tale om havde en tendens til at havne i den store rodebunke der blev betegnet "fri variation".

Beskrivelserne gav basis for et geografisk overblik, der i mange tilfælde kunne føre til at Ømålsordbogens materiale kunne struktureres i to niveauer. Man kunne fx for mange ords vedkommende bruge samme fonematiske notation for hele Fyn (overbegrebet, det regionale), mens der på det fonetiske niveau skete en lokal udspecificering. Den interne variation fulgte tilsyneladende ikke samme mønster, dialektudtyndingen foregik ikke regelret ved at man først eliminerede de fonetiske forskelle, dernæst de fonematiske. Sprogbrugerne så ud til at lade ganske hånt om niveauopdelingen.

3 Variationslingvistik

En rum stund holdt man sig problemerne fra livet ved at lade være med at beskæftige sig med dialektnivelleringen, og holde sig til de såkaldte genuine dialekter. Og i de første forsøg med at beskrive dialektudtynding er det enkeltordene man kategoriserer. Svenskeren Ulrik Eriksson skrev om dialektudjævning i *Åselesvenska* (Eriksson 1973) hvor han opstillede hvad han selv kalder "Modeller för analys och syntes med tillämpningar". Jeg forsøgte at anvende hans beskrivelsesmodel i en artikel om dialektudtynding på Vestfyn (Pedersen 1975), men konkluderede bl.a. at den dels medførte et meget stort og kompliceret beregningsarbejde, dels stillede meget store krav til sprogforskerens kendskab til variationsmulighederne indenfor beskrivelsesgenstanden – allerede før beskrivelsen var ført til ende. Erikssons model er ganske gået i glemmebogen, fortjener måske heller ikke andet, bl.a. af praktiske grunde, men man kan godt fundere over om den ville have haft større chancer hvis den først var blevet introduceret 10-15 år senere da computere og edb-behandling var blevet en dag-ligdays foreteelse.

I stedet fik man øje på Labov og den kvantitative sociolingvistik og dens trækantlyse og gik i gang med at beskrive alle mellemformerne, det der hverken var dialekt i traditionel forstand eller standardsprog.

Den labovske model med kvantitativ trækbeskrivelse støder vi først på for alvor i Kjeld Kristensens beskrivelse af sproget i Vinderup, *Variationen i vestjysk stationsbymål* (1977). Samme år udkom iøvrigt også en beskrivelse af sproget i Brovst ved Jørn Lund.

3.1 Hvor mange varieteter?

Kjeld Kristensen har beskæftiget sig indgående med spørgsmålet om der findes grænser i det variationskontinuum han kan konstatere mellem traditionel dialekt og standardsprog. Han slår fast at der ikke findes klart afgrænselige mellemsprog. Det betyder ikke at der er vild forvirring, der kan konstateres intervaller eller trin på basis af de kvantitative forhold, og de kan relateres til sociale forhold. Forsøgsvis opstiller han på grundlag af trækkenes resistens 6 trin som udtyndingen fra dialekt til standardsprog gennemløber. At der er lige netop 6 trin karakteriserer han selv i en senere afhandling som lidt af en tilfældighed. Én ting står dog fast: man kan ikke nøjes med ét blandingsprog. Når informanterne rangordnes efter stigende standardpræg, danner variationsprofilerne en S-kurve der viser at informanterne klumper sig i begyndelsen og slutningen af kurven (Kristensen og Thelander 1984:228). De er enten dialektnære eller standardnære, mens der er få på midten. Et udpræget blandingsprog har en forholdsvis begrænset udbredelse.

Dialektrækkenes forskellige resistens over for standardiseringen kan opstilles som en implikationsskala (se fx Pedersen 1985:98 der viser forholdet mellem trækene dialektudtynding på Fyn), eller afbildes som en række variationsprofiler for enkeltvariabler.

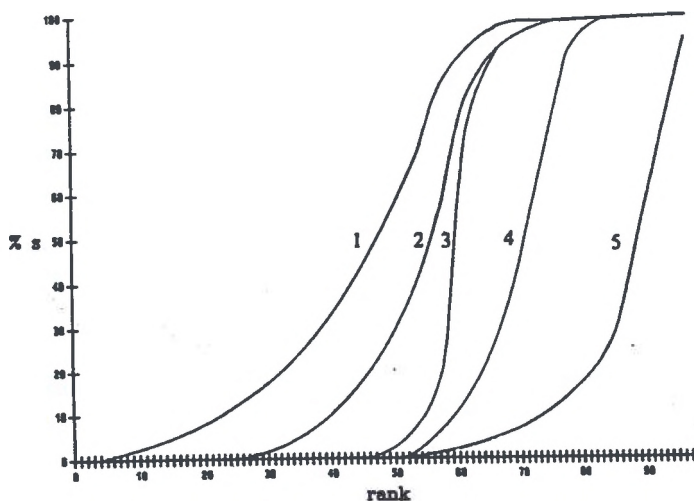

Fig. 2 Variationsprofil af 5 lingvistiske variabler.

Variabel 1: diftong *ie* vs. *e*; variabel 2: vestjysk stød generelt;
 variabel 3: første persons personlige pronomen *a* vs. *jeg*;
 variabel 4: vestjysk stød i negationen *ikke*; variabel 5: svækket
 udtale af fællesdansk *ð*. (Etter Jørgensen og Kristensen 1995:160)

I denne grafiske fremstilling er variablerne ordnet efter stigende procentandel af standardvarianter. Der er færrest forekomster af diftongen *ie*, og flest af svækket *d*.

De nævnte undersøgelser viser at der er en systematik i heterogeniteten i sprogbrugen; afviklingen af dialekttrækkene og tilegnelsen af rigsmålstrækkene finder sted i en bestemt rækkefølge. Overgangen fra dialekt til næsten standard er velordnet, men vi får ikke noget klart svar på hvor mange grænser der skal trækkes, dvs. hvor mange koder vi skal regne med. S-kurven kunne tyde på at der findes én vigtig grænse,

mellem dem der taler dialektnært og dem der taler standardnært, men hvor går den, helt præcist?

Andre jyske undersøgelser (Hirtshals og Odder) har flere talere på midten af kurven, dvs. flere blandingsprogtalende, og også Thelanders Burträskundersøgelse har en anden, mere skrå variationsprofil. I Kristensen og Thelander 1984 diskuteres disse forskelle ved hjælp af Baileys bølgemodel for sprogforandring, og Vinderup antages at repræsentere et senere stadium i dialektudtyndingen end Burträsk.

Det samlede resultat af de danske undersøgelser af dialektudtynding er at det ikke er muligt at afgrænse lingvistisk entydige varieteter mellem den klassiske dialekt og standardsproget. Det er variabiliteten der hersker og Jørgensen & Kristensen må konkludere at de beskrivelsesmåder de har benyttet efterlader os uden koder (1995:163). Der har i de senere år været en stigende opmærksomhed på dette; nogle har forsøgt en tilbagevenden til en form for strukturbeskrivelse (således Ivars 1996), mens andre henviser til den folkelige bevidsthed omkring sproglige normer, og mener den udgør en værdifuld resurse som lingvister kan drage nytte af i deres beskrivelser og kategoriseringer af sproglige varieteter (Urciuoli 1995, Auer og Hinskens 1996, Preston 1996).

3.2 *Regionalsprog*

Det er karakteristisk for flertallet af de danske beskrivelser af dialektudtynding at dialekt og standardsprog ses som relativt uproblematisk størrelse. De postuleres som selvstændige, afgrænselige helheder. Det er strækningen imellem disse yderpunkter der opfattes som problematiske. Dette mellemområde benævnes i dansk forskning oftest regionalsprog, hvorved man forstår "de lettere egnsprægede sprog som nu tales af store dele af befolkningen. Regionalsprogene indeholder en stor mængde rigsmålsformer og en mindre mængde lokale former" (Jul Nielsen og Pedersen 1991:9).

Begrebet regionalsprog blev introduceret i dansk sprogforskning af Inger Ejskjær i 1964 i en artikel om det regionalt

farvede standardsprog i stationsbyen Vinderup (altså samme lokalitet som Kjeld Kristensen senere har beskrevet). Inger Ejskjærs terminologi er inspireret af fransk sprogbrug, hvor *le français regional* betegner en lokal variant af fransk, fælles for den pågældende region. Det er en sprogform der opleves som standardsprog af sprogbrugerne, med Ejskjærs ord et "sprog, som vi, der talte det, følte som rigsdansk" (Ejskjær 1964:41). Det er en betegnelse for det sprog som Kjeld Kristensens gruppe af standardnære informanter taler.

En definition af dette regionalsprog på sprogbrugsniveau kunne være: et sprog der ved siden af nationalt ulokaliserbare træk består af varianter der er ulokaliserbare inden for regionen, men er lokaliserbare nationalt. Det er en regional udgave af standardsproget, som jo er karakteriseret ved at bestå af lutter ulokaliserbare former. Denne definition ville svare til Thelanders grafiske fremstilling af regional standard (Thelander 1983:215).

De dialektnære informanter i Kjeld Kristensens undersøgelse taler ikke regionalsprog i ejskjærsk forstand, mens Jul Nielsen og Pedersen (1991) og flere andre med dem bruger regionalsprog i en bredere betydning og formentlig ville kalde disse informanter regionalsprogstalende.

Introduktionen af begrebet regionalsprog har således ikke løst problemet med afgrænsning af varietetene. Den terminologiske uklarhed er tværtimod en afspejling af vanskelighederne. Tore Kristiansen har peget på at det skyldes at man har holdt sig til sprogbrugsniveauet. Det tilløb der var til at anlægge en socialpsykologisk synsvinkel og beskrive hvad han betegner som normidealniveauet blev ikke fulgt op (se videre Kristiansen 1992 der rummer en grundig og kritisk diskussion af normproblematikken i relation til regionalsprogsbegrebet).

3.3 Den flerdimensionale sproglige virkelighed

Et andet problem er at grafer der afbilder dialektudtynding oftest bygger på en antagelse af at den sproglige virkelighed er

endimensional, at sprogbrugerne placerer sig et eller andet sted på en linje mellem dialekt og standardsprog. Det er en grov forenkling.

Der er bl.a. flere udgaver af standardsproget der fungerer som målsprog i en eller anden form, og de har et socialt indhold. Det fremgår klart af Magda Nyberg og Bent Jul Niensens beskrivelse af unges sprogbrug i Odder i Østjylland, ikke langt fra Århus. De opdeltede standardtrækkene i yngre og ældre rigssprog og kunne påvise at disse to dele af normen (eller to normer) ikke korrelerede. At et træk er yngre betyder ikke nødvendigvis at det er sent tilkommet i dansk, eller at det kun bruges af yngre, men at dets status som hørende til standardsproget er af yngre dato i forhold til de ældre standardtræk. De yngre træk stammer typisk fra københavnsk talesprog, oftest fra lav-københavnsk, og har ikke så klare middelklassekonnotationer som de ældre standardtræk.

De mest standardnære informanter fordeler sig på to grupper, A og B. Gruppe A der har en stor andel af traditionelle standardtræk, men ikke så mange yngre former, består af 3 piger og en dreng; de hører til de højere sociallag og er blandt de yngste. Gruppe B har flere yngre standardformer end traditionelle ditto. Denne gruppe består af 4 drenge og en pige, 3 er fra landet, 3 fra socialgruppe II og 2 fra socialgruppe IV (der er fire socialgrupper), og de er lidt ældre end gruppe A.

Det er helt tydeligt at disse to grupper så at sige har hver sin strategi: en man kunne kalde den klassiske standardstrategi (A), en anden der har moderne bysprog som mønster, men også beholder en række regionale træk, dog ikke de mest udprægede lokale og landlige.

Jul Nielsen og Nybergs undersøgelse viser at sprogbrugerne ikke placerer sig på én linje men bevæger sig inden for et større felt og derfor ikke kan sættes på en enkel kvantitativ formel. Tilsvarende strategier er bl.a. konstateret i nogle igangværende engelske undersøgelser i Tyneside-området, og i

Cheshire, Kerswill og Williams' undersøgelse af unges sprog i Hull, Milton Keynes og Reading (fremlagt på konference i Reading 1998).

Odder-undersøgelsen lægger op til at man skelner klarere mellem københavnsk som storbysprog og som standardsprog. For de unge jyder i gruppe B har de moderne rigsmålsformer formentlig et andet socialt indhold end de ældre rigsmålsformer, og de konnoterer snarere storby end standard. Deres holdninger og sproglige praksis ligner de unge helsingforseres, der med forkærlighed bruger former der afviger fra standardsproget, dog ikke varianter der er blevet stigmatiseret som landlige (Paunonen 1993:58).

Med andre ord relationen er ikke endimensional. Sociale og regionale forskelle interagerer, og variationen i Odder ligger ikke kun på en dialektstandardlinje, der er også en krydsende land-by-linje. Det sociale rum er flerdimensionalt og det gør grænsedragningen endnu vanskeligere for sprogforskeren.

4 Sprogbrugernes grænser

4.1 Jeg-sprog og a-sprog

Vinderup-undersøgelsen viste at informanterne fordelte sig ujævnt på en S-kurve og at det ikke var nok at regne med ét mellemsprog mellem dialekt og standard, men den kunne ikke fortælle hvor grænsen (eller grænserne) gik. Kjeld Kristensen antyder at den for sprogbrugeren går mellem dem der siger *a* og dem der siger *jeg* om sig selv.

Det er bemærkelsesværdigt at denne variabel (nr. 3 på figuren ovf.) har en stejlere kurve end de andre. Det skyldes formentlig at netop 1. persons personlige pronomen i eminent grad er identitetsbærende, derfor varierer denne variabel mindre end fx vestjysk stød, enten bruger man *a* eller *jeg* som hovedregel, ikke i 30 eller 60 % af tilfældene.

Brugen af *jeg* er en god indikator for regional standard, mens *a* indikerer lokal dialekt. Det er oplagt at selve betegnel-

sen for jeg'et, for identiteten, må være betydningsfuld, måske kriteriel. Det jyske *a* signalerer lokal identitet, mens *jeg* står for en supralokal eller national identitet.

Derfor bekæmpede man også netop pronominet *a* på de to rent kundskabsmeddelende jyske højskoler der blev drevet af brødrene Lars og Thomas Bjørnbak i 1850'erne og 60'erne. De havde som mål at udjævne standsskellene, og med henblik herpå undervistes eleverne i anstand og pæne manerer, hvortil hørte at man aflagde det bondske sprog, dvs. dialekten, der var tegn på uvidenhed, udannethed og enfoldighed (jf Pedersen 1991:75ff). Lars Bjørnbak var selv fra Nordjylland og talte efter sigende livet igennem med udpræget vendelbotone, men han markerede sin standardintention ved at bruge *jeg*, i stedet for det lokale *a*, og hersede med eleverne at de skulle holde op med at sige *a*, og hævdede at *jeg* var det smukkeste ord i det danske sprog. For denne gruppe gik grænsen mellem de bondske, uannede *a*-sigere og de moderne, oplyste *jeg*-sigere der hævdede sig op over bondestanden, uanset hvor mange andre jyske træk der var tilbage i deres talesprog.

Men det betyder ikke at dialektudtyndingen altid eller alle steder foregår ved at man først aflægger den lokale form af 1. persons pronomen. Ældre sprogforskere beretter om at overgangen fra jysk til standarddansk kunne foregå på to måder. Dels den ovenfor omtalte fuldt bevidste standardstrategi hvor man aflægger nogle stærkt iørefaldende træk, men måske beholder nogle mindre iørefaldende og en ikke ringe del af gloseforrådet. I andre tilfælde sker der et mere ubevidst sprogsifte. Marius Kristensen nævner at en del yngre højskolelærere ikke havde til hensigt at skifte sprog, men på grund af at de læste meget og ofte skulle fremstille det læste mundtligt, faldt de udtryk de havde set i bøgerne dem i munden, og med udtrykkene fulgte formerne

indtil de en skøn dag stod over for det faktum, at af deres oprindelige mål var der ikke stort andet tilbage end, at de sagde *a*

til sig selv. Så lagde de – halvvejs med et suk – også det bort (Kristensen 1899:49).¹

4.2 Lokal, regional og/eller national identitet?

Hvis man tager disse sprogbrugere på ordet og accepterer deres kategorisering af sig selv, bliver det mere end vanskeligt at foretage en entydig sproglig beskrivelse af de koder de afgrænser, så det er heldigt nok for sprogforskerne at denne type mere ubevidst sprogskifte efter alt at dømmes ikke længere er almindeligt i Danmark.

Til gengæld er det ikke kun mellemformerne der varierer, både standard og dialekt er variable størrelser på sprogbrugsniveau. Kun ved at betragte dem som funktionelle størrelser kan man fastlægge grænser, ikke ved essentielle beskrivelser, spørgsmålet er så hvor mange funktionelle koder der er tale om i et givet sprogsamfund. I Vinderup ser der ud til at være to, en standardnær og en dialekt-nær. Hvis det er tilfældet, er det ikke vanskeligt at finde omstændigheder der modarbejder en sprogbrug med mere ligelig blanding af formerne. I sprogbrugerperspektiv svarer overgangen fra næsten-dialekt til næsten-standardprog formentlig til et identitetsskift. Derfor kan der tænkes at være sociale sanktioner fra begge sider mod et mellemsprog: personer der taler sådan ved man ikke hvor man har, de er principielt upålidelige. Hvis man aflægger så mange af dialekttrækkene at man kommer i den standardnære gruppe, anses man måske for troløs af de dialekttalende², men kan så godtages af den standardnære gruppe. Området i midten er et ingenmandsland, der er ikke nogen at høre til der. Men hvilke identiteter signalerer den dialekt-nære og den standardnære varietet? Lokal, regional eller national identitet?

¹ Jf. om denne problemstilling også Pedersen 1994: 223 ff.

² Det er den psykologiske tolkning vi finder i mange ældre skildringer af dialektnivellering som Jensen 1898 og Skautrup 1921.

“Næsten dialekt” er udtryk for den lokale identitet, og omend den måske er fælles for et noget større lokalområde end den mere traditionelle dialekt, kan man roligt fjerne “næsten” fra betegnelsen. Den fungerer som den lokale dialekt, det er blot en yngre og noget nivelleret dialekt. Om det standardnære talesprog skal opfattes som en regional realisation af standardnormen eller om man skal antage et særligt regionalt normideal, har været genstand for en vis diskussion (jf. Kristiansen 1992, Pedersen 1996).

En undersøgelse af Hans Jørgen Ladegaard har på det seneste vist at den samme standardsprogtalende taler generelt bliver identificeret som hjemmehørende i en større by i den del af landet informanterne selv er fra. Han gør også opmærksom på at de jyske informanter i langt højere grad end informanter fra andre egne af landet betegnede en århusiansk taler med visse jyske varianter som standardsproglig (i undersøgelsen kaldt rigsmål, som er den mest anvendte betegnelse for talt standardsprog i Danmark) (Ladegaard under udgivelse). Der er altså heller ikke fuld overensstemmelse mellem sprogbrugernes og sprogforskernes afgrænsning af standardtalesproget, i hvert fald ikke når det gælder klassifikationen af en konkret sprogrøve som standard eller ikke-standard. En regional standard tæller som standard inden for regionen.

5 Region, regionalisering og regionalisme

Selve ordet region går tilbage til latinsk *regio* der blot betyder egn eller landskab, men allerede i 1500-tallet kunne det betegne en politisk administrativ enhed. Denne flertydighed har ordet bevaret som låneord i moderne nordiske sprog. På dansk er *region* og *regional(-)* især taget i anvendelse siden 1960-erne, da vi fik regionalradioer og regionalplanlægning, defineret som en planlægning inden for de enkelte landsdele. I den sidste snes år er ordene i stigende grad blevet brugt om økonomisk definerede områder uden hensyn til statsgrænser,

især i forbindelse med økonomisk planlægning, fx Øresundsregionen, Nordsøregionen, Middelhavsregionen, EU-regioner.

Fra 1960-erne optræder *regionalisering* også i en ny betydning 'opdeling i regioner'. At *regionalisere* ville egentlig sige at organisere på regional basis, men i kulturgeografisk, sociologisk eller økonomisk sammenhæng bruges udtrykket oftest om statslige forsøg på administrativ opdeling, en organisering der sættes iværk oppefra eller indefra, fra centrum. Det er centralmagten der regionaliserer, dvs. opdeler regionalt med henblik på en mere effektiv organisation. Det er en del-og-hersk teknik. *Regionalisme* er derimod udtryk for en regional identitet med en klar selvstændighed i forhold til national identitet, og den rummer et krav om (en vis grad af) politisk selvbestemmelse på et eller flere områder. Det kan strække sig fra en vis autonomi til regulær separatisme.

Perspektivet er forskelligt for de to begreber. Regionalisering ses oppefra, fra centrum, og betragtes som et instrument der letter homogeniseringen og integrationen i samfundet. Regionalisering har et centralt perspektiv, mens regionalisme har et lokalt perspektiv, ses indefra eller nedefra. Det betyder ikke at regionalitet kun findes i naturligt opståede regioner. Der er intet i vejen for at der kan skabes regioner som følge af en centralmagts regionaliseringspolitik, og at de der bor i disse regioner kan få en regional bevidsthed, knytte symboler til regionen og skabe en regional identitet som kan finde udtryk bl.a. i uddannelses- og kulturinstitutioner og dermed kan blive til regionalitet.

Den perspektiviske forskel har betydning når vi skal se på om regionalitet og regionalisme er frugtbare analytiske redskaber til beskrivelse af sproglig variation og forandring.

En anden nødvendig præcisering er den rumlige afgrænsning. I moderne komplekse samfund kan den foretages på flere niveauer fra nabolag over sogne og herreder til landskaber. Jeg vil i tilslutning til Peter Aronsson og Anssi Paasi plædere for at man skelner mellem et lokalt og et regionalt niveau. *Lokalsamfundet* (eller lokaliteten) kan defineres som

knyttet til folks hverdagsliv, praksis og samhørighed, mens *region* forbeholdes det niveau hvor den individuelle praksis samles til kollektiv, rutineret og institutionel form (Aronsson 1996:38f). Der vil være en vis affinitet mellem denne definition og en skelnen mellem et lokalsamfund hvis fællesskab hovedsagelig hviler på en direkte interaktion mellem beboerne og det (normalt langt større) område hvor regionaliteten bygges op omkring et mindre antal konkrete kontaktnet og en højere grad af symbolsk interaktion. Det er vigtigt i denne sammenhæng at være opmærksom på at både lokalsamfund og region er dynamiske størrelser. Demografiske eller administrative ændringer kan i enkelte tilfælde skabe en ny intern struktur eller en anderledes orientering mod omgivende lokaliteter, og hvad vigtigere er: moderne teknologi og ændrede økonomiske forhold har givet mennesker en langt større aktionsradius, dvs. direkte interaktion ansigt til ansigt eller i hvert fald øre til øre er mindre stedbundet end for blot en generation siden. Det får ganske givet også følger for sprogbrugen, men bør sådanne ændringer kategoriseres som regionalisering? Er det det samme der sker på de to niveauer, og skal det forklares på samme måde?

6 Sproglig regionalisering – hvad er det?

Den norske sprogsituation er stadig væsentlig anderledes end naboernes, og et af de interessante spørgsmål som det foreliggende projekt kan bidrage til at besvare, er hvor anderledes den er. I den forbindelse er det særdeles vigtigt at begreberne 'regional' og 'regionalisering' bruges på en entydig og hensigtsmæssig måde.

Den empiriske del af projektet "Talemålsændring i Norge" skal koncentreres om afprøvning af teorier om sprogændring gennem studier af sproglig regionalisering som geografisk mønster for sprogændring. I projektbeskrivelsen peges på at sproglig regionalisering har sit ophav i hierarkiske relationer mellem geografiske områder, og at det geografiske område der

står øverst i hierarkiet vil være kernen i den sproglige regionalisering (s 3 og Typeprojekt s 10). Regionaliseringen tænkes ske efter princippet "urban jumping", dvs. spredningen foregår fra det ene urbane område til det andet. Senere vil de urbane centre fungere som kerneområder for spredningen af den sproglige regionalisering til de rurale områder. Det man skal studere er udbredelsen af den sproglige regionalisering.

Der anlægges her et centralperspektiv, sprogforandringen ses oppefra i hierarkiet og indefra et politisk eller økonomisk (men ikke nødvendigvis geografisk) centrum.

Udefra set kunne man fristes til at spørge om regionalisering blot er en mere politisk korrekt betegnelse for standardisering (forstået som proces), eller om en fase af standardiseringsprocessen.

Det der skildres er en homogeniseringsproces der fører til en regionalt korreleret sprogbrug, idet den lokale variation reduceres, både på makroniveau og på individniveau. Sprogbrugerne aflægger en del varianter så den dialektale spændvidde i samfundet formindskes, og snævert afgrænsede lokale dialekter konvergerer indbyrdes så antallet af varieteter formindskes, mens den enkelte dialekt får større geografisk udbredelse.

Resultatet af dette kan meget vel være en regionalisering svarende til statsmagtens regionalisering skabt af presset oppefra. Men dermed er ikke sagt at der er sket en regional normdannelse. Noget kunne dog tyde på at det norske sprog-samfund til en vis grad er regionalt organiseret (således Sandøy 1998), og at det ikke er et eksempel på "urban jumping" når unge i Røros tilegner sig Trondheimformer snarere end Osloformer. Denne opfattelse kunne understøttes af at norsk *national* identitet på sæt og vis har været båret af en *lokal* historisk bevidsthed, og det har ikke været et standardsprog men de lokale dialekter der har repræsenteret den nationale kontinuitet. Et talt standardsprog i egentlig forstand kan man næppe tale om, det er i sin faktiske eksistens

begrænset til en østnorsk standard, som endda må siges at være i sin vorden. Set på denne baggrund er det fristende at opfatte de igangværende sprogforandringer som en række delstandardiseringer, parallelle homogeniseringsprocesser med de regionale urbane centre som normcentre.

Sprogforskerne kan måle spredningen fra disse centre og sammenholde den med demografiske, uddannelsesmæssige, sociale osv. faktorer, og man kan få en vis ide om hvor grænserne går mellem disse regioner ("cirkumferenserne") ved at lægge en lang række beskrivelser ved siden af hinanden. Men kan man næppe forstå og forklare ændringerne uden at skifte synsvinkel. Hvis man anlægger en lokal synsvinkel og ser på ændringerne fra lokalsamfundets side, må man inddrage sprogbrugeren straks fra begyndelsen. Man må have sprogbrugeren til hjælp for at afgrænse regionen og den regionale sproglige norm.

Den Labov-inspirerede sociolingvistik har ikke interesseret sig meget for afgrænsning af koder, i og med at beskrivelsesmetoden har været kvantitativ variabelanalyse. Hvis regionalisering opfattes som enkeltvariables ændring i form af konvergens med prestigesproget i regionale urbane centre, vil ovenstående problematisering opleves som overflødig. Jeg har villet gøre opmærksom på at hvis man ikke vil nøjes med ren deskription, men også vil forklare, kan man ikke klare sig med lingvistens analyse af sprogbrugsniveauet. Man må også forsøge at afdække hvilke sproglige normidealer der findes i sprogsamfundet, og det kan vi kun hvis vi undersøger sprogbrugernes holdninger. Uden at blive så skarp i tonen som Deborah Cameron der siger at de fleste sociolingvister inden for det kvantitative paradigme "with some honourable exceptions [...] tend to treat laypersons' views on usage as manifestations of ignorance to be dispelled, or of crankishness and prejudice to be despised" (Cameron 1997:66).

Hvis man betragter sproget som et historisk fænomen, kan vi ikke undvære aktørerne. Hvis det ikke er sproget der for-

andrer sig, men sprogbrugerne der forandrer deres sprog, så må vi også inddrage sprogbrugerne i analysen, også selv om de trækker grænserne andre steder end vi havde ventet.

Litteratur

- Andersen, Poul. 1969. *Dialektgeografiske kort til undervisningsbrug*. København.
- Aronsson, Peter. 1996. Vad är en region? Forsök att ringa in et teoretiskt fält. I Idvall og Salomonsson 1996.
- Auer, Peter og Frans Hinskens. The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area. *Sociolinguistica* 10, 1–30.
- Bjerrum, Anders. 1937. K. J. Lyngby. I *Fra Rask til Wimmer*, København, 83–112.
- Bjerrum, Anders. 1939. K. J. Lyngbys breve om Sønderjylland. *Danske Studier*, 43–65.
- Bjerrum, Anders. 1944. *Fjoldemålets Lydsystem*. København.
- Cameron, Deborah. 1997. Demythologizing Sociolinguistics. I Nikolas Coupland og Adam Jaworski (red.) *Sociolinguistics*. London: Macmillan, 55–68.
- Ejskjær, Inger. 1965. Regionalsprog og lokalt vestjysk. *Dialektstudier* 1, 7–50.
- Eriksson, Ulrik. 1973. Åselesvenska? 1–2.
- Gregersen, Frans. 1993. Findes jysk? I K. M. Pedersen og I. L. Pedersen (red.) *Jyske Studier*. København, 225–45.
- Idvall, Markus og Anders Salomonsson (red.). 1996. Att skapa en region - om identitet och territorium. *nordREFO* 1996: 1.
- Ivars, Ann-Marie. 1996. Stad och Bygd. Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv. *Folkmålsstudier*, bd. 37.
- Jensen, Anker. 1898. Sproglige forhold i Åby sogn, Århus amt. *Dania* 5, 213–31.
- Jul Nielsen, Bent og Karen Margrethe Pedersen. 1991. *Danske Talesprog. Dialekter, Regionalsprog, Sociolekter*. København: Gyldendal.

- Jørgensen, Jens Normann og Kjeld Kristensen. 1995. On boundaries in linguistic continua. *Language Variation and Change*, vol. 7.2, 153–68.
- Kristensen, Kjeld og Mats Thelander. 1984. On dialect leveling in Denmark and Sweden. *Folia Linguistica*, 223–46.
- Kristensen, Kjeld. 1977. Variationen i vestjysk stationsbymål. En kvantitativ sociolingvistisk dialektundersøgelse i Vinderup, Ringkøbing Amt. *Dialektstudier* 4, 1, 29–109.
- Kristensen, Kjeld. 1979. Kvantitative blandingsprogsstudier. *Dialektstudier* 4,2, 161–236.
- Kristiansen, Tore. 1992. Har regionalsprog en fremtid i Danmark? *Danske Folkemål*, 203–47.
- Ladegaard, Hans Jørgen. u. udg. *Dansk rigsmål i et socialpsykologisk perspektiv: En diskussion og empirisk analyse af rigsmålsbegrebet*.
- Lomnitz-Adler, Claudio. 1991. Concepts for the study of regional culture. *American Ethnologist*, vol. 18: 195–214.
- Lund, Jørn. 1977. Regionalsprogsstudier. *Danske Studier*, 62–82.
- Paunonen, Heikki. 1993. From a small Swedish town to a Finnish city, *Linguistic Variation and Change*, vol. 5, no. 1, 51–59.
- Pedersen, Inge Lise. 1975. Høvse - hovse - huske. Forsøg på en kvantitativ beskrivelse af yngre vestfyensk. *Danske Folkemål*, 103–117.
- Pedersen, Inge Lise. 1985. Dialektudtynding på Fyn. Et forsøg med implikationsanalyse. *Danske Folkemål*, 83–102.
- Pedersen, Inge Lise. 1986. Bondsk og ligefrem eller moderne og byagtig. *Danske Folkemål*, 11–40.
- Pedersen, Inge Lise. 1991. Højskolen og dialekterne - og dialektologerne. *Danske Folkemål*, 75–86.
- Pedersen, Inge Lise. 1996. Dialektforskningen i Danmark med særligt henblik på forholdet til strukturalisme og sociolingvistik. I C. Henriksen m. fl. (red.). *Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden*. Oslo: 237–71.
- Pedersen, Inge Lise. 1996. Regionalisme og identitet. Om jysk og dansk i tusind år. I Karen Margrethe Pedersen og Inge Lise Pedersen (red.) *Jyske Studier*: 249–72.

- Preston, Dennis R. 1989. *Perceptual Dialectology. Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris.
- Sandøy, Helge. 1998. The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects. *Folia Linguistica* XXXII/1-2, 83-100.
- Skautrup, Peter. 1921. Om Folke- og Sprogblending i et vestjysk Sogn. *Danske Studier*, 97-111.
- Urciuoli, Bonnie. 1995. Language and Borders. *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, 525-46.